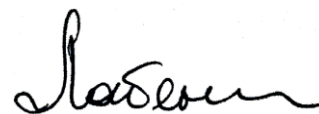


**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**



**ЛАБЕНКО ОКСАНА ВІКТОРІВНА**

УДК 81:39=161.2=111=133.1(043.3)

**КОНЦЕПТ ХВОРОБА В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ  
ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ  
ТА ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата філологічних наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов та перекладознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності Міністерства освіти і науки України

**Науковий керівник:** кандидат філологічних наук, доцент  
**Пальчевська Олександра Святославівна**,  
Львівський державний університет безпеки  
життєдіяльності,  
доцент кафедри іноземних мов та  
перекладознавства.

**Офіційні опоненти:** доктор філологічних наук, професор  
**Глуценко Володимир Андрійович**,  
ВНЗ «Донбаський державний  
педагогічний університет»,  
завідувач кафедри германської та  
слов'янської філології;

кандидат філологічних наук, доцент  
**Ладиненко Альбіна Павлівна**,  
Національний університет  
«Одеська юридична академія»,  
кафедра іноземних мов № 2.

Захист відбудеться 14 червня 2019 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.136.02 у Міжнародному гуманітарному університеті за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33, ауд. 107.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Міжнародного гуманітарного університету за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33.

Автореферат розіслано 11 травня 2019 р.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради



Н. П. Михайлюк

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Реферовану працю присвячено дослідженню етнолінгвістичних та лінгвопрагматичних виявів вербалізації концепту ХВОРОБА як фрагмента народної картини світу, що втілюється у народних медичних назвах та текстах лікувальних замовлянь українською, англійською та французькою мовами другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст. Роботу виконано у рідній етнолінгвістиці, об'єктом якої виступає концепт як складова мовної картини світу загалом і народної зокрема.

У сучасних лінгвістичних студіях домінуючою є єдність трьох епістем: культури – когніції – комунікації. Сукупність цих епістемологічних сутностей, представлених у межах нашого дослідження, уможливує виявлення етнокультурної специфіки бачення світу, яка відображена в мовній свідомості та комунікативній поведінці представників різних мовних соціумів (Є. Бартмінський, Е. Бенвеніст, А. Вежбицька, В. фон Гумбольдт, В. Глушенко, І. Голубовська, В. Жайворонок, М. Жуйкова, М. Зубов, М. Кочерган, В. Красних, В. Манакін, В. Маслова, О. Потебня).

У царині лінгвоконцептології, що постулює культурний концепт як основну одиницю лінгвокультури, цією проблематикою займалися А. Аскольдов, Л. Депенкер, О. Городецька, С. Жаботинська, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, В. Карасік, О. Карпенко, Дж. Лакофф, О. Левченко, М. Мамич, Т. Радзієвська, В. Старко, Ф. Унгер. Співвідношення концептуальної та мовної картин світу знаходимо у роботах Ю. Апресяна, А. Вежбицької, В. Гака, Дж. Лакоффа і М. Джонсона, Ю. Караулова.

Комунікативно-прагматичне спрямування лікувального тексту, у тому числі й замовляння, перебуває у колі інтересів численних дослідників, зокрема у сфері дискурсології (Ф. Бацевич, О. Васюк, Т. Космеда, О. Квілінкова, В. Мізецька, О. Остроушко, Н. Петлюченко, С. Швидкий, С. Шуляк, Г. Яворська), лінгвокультурології (Е. Верещагін, В. Вороб'єв, В. Коллер, А. Ладиненко, В. Телія) та на перетині концептології й теорії комунікації (С. Потапенко, Г. Приходько, О. Селіванова).

У сьогоденній когнітивістиці аналіз концептів є магістральним епістемологічним напрямом, у руслі якого випрацьовано загальні підходи до вивчення концепту (І. Шевченко), таксономію концептів (А. Мартинюк, А. Приходько), схарактеризовано сучасний стан концептуального аналізу (В. Карасик, М. Полюжин, О. Селіванова, Й. Стернін).

Концепт ХВОРОБА як складне багатогранне явище вивчали з позицій семіотики (О. Вікторіна, О. Потапенко), когнітології (О. Дунаєвська, О. Коляденко, Л. Федорюк), лексикології (Н. Поліщук, І. Царьова), термінознавства (Р. Поворознюк, А. Ткач), культурології (З. Болтарович, І. Колодюк), релігієзнавства (О. Ткаченко), лексичної семантики (О. Пальчевська). Утім, у сучасній науковій парадигмі загального мовознавства досі бракує комплексних студій концепту ХВОРОБА на матеріалі генетично неспоріднених мов. Зокрема, недостатньо вивченими

вважаємо шляхи метафоризації й концептуалізації поняття ХВОРОБА в українській, англійській та французькій мовах як на основі словникових дефініцій, так і фольклорно-текстових виявів лікувального замовляння.

Дослідження виконано в етнолінгвістичному та лінгвопрагматичному аспектах, що передбачає вивчення етнічної специфіки концепту ХВОРОБА у мові, який у контексті нашої роботи набуває статусу етноконцепту, тобто слугує етнокультурно маркованою і вербалізованою у мові одиницею колективної свідомості певної мовної спільноти (україномовного, англomовного та франкомовного етносу). Етноспецифічна цінність досліджуваного концепту знаходить своє вираження через сприйняття феномена хвороба членами певного етносу, які жили і живуть у конкретному географічному/кліматичному середовищі, крізь призму їхньої історії, міфології, народних медичних назв та текстів лікувальних замовлянь.

Актуальність теми дисертації зумовлена загальним спрямуванням лінгвоконцептології та етнолінгвістики на виявлення способів вербалізації концепту ХВОРОБА крізь призму антропоцентризму, а також визначення його місця в народних мовних картинах світу української, англійської та французької мов. Крім того, дослідження концепту ХВОРОБА у міжмовній площині допоможе поглибити наші знання про принципи його функціонування, метафоризацію та структурну організацію, виявити універсальні риси його етнокультурного кодування.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.** Дисертацію виконано в межах комплексної науково-дослідної експериментальної роботи з теми «Етнолінгвістика та лінгвокультурологія в контексті сучасної гуманітарної освіти та мовленнєвої комунікації» у 2012-2017 рр., що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (наказ РОДА № 655 від 27.12.2012 р.).

**Мета роботи** – вияв, аналіз та опис етнолінгвістичних та лінгвопрагматичних особливостей вербалізації концепту ХВОРОБА як фрагмента української, англійської та французької народних мовних картин світу.

Поставлена мета зумовлює розв'язання конкретних **завдань**:

- обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження етнолінгвістичних та лінгвопрагматичних особливостей вербалізації концепту ХВОРОБА;
- встановити загальну та етноспецифічну цінність концепту ХВОРОБА в народній мовній картині світу української, англійської та французької мов другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст.;
- розробити комплексну методику етнолінгвістичного та лінгвопрагматичного аналізу способів актуалізації концепту ХВОРОБА в досліджуваних мовах;
- схарактеризувати універсальну структурну організацію концепту ХВОРОБА в народних мовних картинах світу української, англійської та французької мов;

- виявити універсальні та специфічні типи вербалізаторів концепту ХВОРОБА у згаданих мовах другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст.;
- простежити особливості ад'єктивної та дієслівної сполучуваності номінацій на позначення хвороб у досліджуваних мовах;
- з'ясувати способи текстової реалізації концепту ХВОРОБА у межах українського, англійського та французького лікувального замовляння з лінгвопрагматичних позицій.

**Об'єкт** дослідження – концепт ХВОРОБА в народних мовних картинах світу української, англійської та французької мов другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст., вербалізація якого відбувається через народні медичні назви та тексти лікувальних замовлянь.

**Предмет** дослідження – етнолінгвістичний та лінгвопрагматичний аспекти реалізації концепту ХВОРОБА в українській, англійській та французькій народних мовних картинах світу.

**Джерельною базою** дисертаційної праці слугували дані суцільної вибірки з тлумачних (11 позицій), фразеологічних (3 позиції), діалектних словників ХІХ століття (3 позиції), синонімічних (2 позиції), етимологічних (6 позицій), етнолінгвістичних (5 позицій) словників і тезаурусів англійської, української та французької мов, словників символів (8 позицій), а також етнографічні матеріали, фольклорні тексти українського, англійського та французького лікувального замовляння зі збірок, датованих другою половиною ХІХ початком ХХ століття загальним обсягом 35945 сторінок.

**Матеріал** дослідження склала авторська картотека, яка репрезентує 525 номінацій народних медичних назв в українській, англійській та французькій мовах другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст. та 263 текстові фрагменти лікувальних замовлянь.

**Методи дослідження.** Для досягнення поставленої мети і вирішення сформульованих завдань у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи аналізу. З-поміж *загальнонаукових* методів задіяно *індуктивний аналіз* для класифікації номінацій, які вербалізують концепт ХВОРОБА, виокремлених шляхом суцільної вибірки та *історико-генетичний метод* для реконструкції змісту окремих архаїчних образів замовлянь.

**Спеціальні лінгвістичні** методи безпосередньо сприяли розкриттю особливостей етнолінгвістичної природи та лінгвопрагматичної специфіки концепту ХВОРОБА. Було застосовано такі методи, як: *концептуальний аналіз* (для встановлення структури концепту ХВОРОБА), *метод семантичного аналізу* (для опису семантики різнорівневих вербалізаторів концепту ХВОРОБА та розподілу семантичного навантаження ключових лексем на позначення хворобливих станів у трьох мовах), *етимологічний аналіз* (для встановлення способів культурної мотивації номінативних одиниць із компонентом ХВОРОБА), *компонентний аналіз* (для виявлення особливостей народного/діалектного номінування одиниць в українській, англійській та французькій мовах), *дискурсивний аналіз* (для виявлення лінгвопрагматичної реалізації концепту ХВОРОБА в українських, англійських та французьких лікувальних замовляннях),

*структурно-семіотичний метод* (для встановлення основних моделей функціонування концепту ХВОРОБА у текстах замовлянь), а також елементи *статистичного та лексикографічного* методів (для увиразнення результатів дослідження).

**Наукова новизна** одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* визначено етноспецифічну цінність концепту ХВОРОБА в народній мовній картині світу української, англійської та французької мов другої половини XIX ст. початку XX ст., а також лінгвопрагматичні моделі текстової реалізації концепту ХВОРОБА в межах українських, англійських та французьких лікувальних замовлянь. У роботі *вперше* здійснено комплексну етнокультурну категоризацію номінацій з семантичним компонентом ХВОРОБА у народній мовній картині світу української, англійської та французької мов другої половини XIX ст. початку XX ст., *описано* їхню концептуальну організацію, *з'ясовано* способи вербалізації концепту ХВОРОБА на лексичному (слово, словосполучення, фразеологізм) та текстовому рівнях у межах української, англійської та французької народних мовних картин світу; *визначено* домінантні семи вербалізаторів концепту ХВОРОБА в цих мовах; *здійснено* аналіз ад'єктивної та дієслівної сполучуваності номінацій на позначення концепту ХВОРОБА у досліджуваних мовах, *виокремлено та схарактеризовано* ядерні та периферійні зони концепту ХВОРОБА за допомогою семантичних матриць вербалізаторів, *установлено* універсальні та етноспецифічні ознаки вербалізаторів концепту ХВОРОБА в українській, англійській та французькій мовах другої половини XIX ст. початку XX ст. *Новим* є здійснене концептуальне та структурне моделювання зазначеного концепту у просторі лікувальних замовлянь крізь призму семантичних опозицій (хворий/здоровий, добро/зло, сакральне/профанне та ін.), комунікативно-прагматичних (мета/адресант/адресат) та структурних (зачин/основна частина/закріпка) моделей.

**Практичне значення одержаних результатів дослідження** зумовлено його внеском в етнолінгвістику в межах семантичних етнокультурних моделей структурування народної мовної картини світу. Дисертація є внеском у розвиток таких напрямів, як лінгвоконцептологія, семантика, теорія прототипів та стереотипів, етнокультурне моделювання тексту, теорія комунікативної прагматики. Встановлення та реконструкція внутрішньої форми номінативних одиниць із семантичним компонентом ХВОРОБА у народних мовних картинах світу трьох генетично неспоріднених мов є внеском у теорію крос-культурних міжмовних досліджень. Крім того, проведене дослідження може прислужитися у галузі соціолінгвістики, діалектології, фольклористики та етносеміотики.

Результати дослідження можуть бути використані у лекційних курсах із загального мовознавства (розділи «Мова і культура», «Мова та історія»), лексикології (розділ «Лексико-семантична система мови»), етнолінгвістики (розділ «Коди культури та культурні концепти»), комунікативної лінгвістики та лінгвопрагматики (розділ «Теорія мовленнєвих актів»),

лінгвокраїнознавства української, англійської та французької мов; при укладанні друкованих та електронних словників/тезаурусів з проблематики дослідження.

**Апробація результатів дисертаційного дослідження.** Основні наукові положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на десяти міжнародних науково-практичних конференціях: «International Conference on Emerging Trends in e-Education, e-Learning, e-Management and e-Business (Dubai)» (ICET4E, 2013); «The First European Conference on Languages, Literature and Linguistics» (April 14, 2014); «Мова і культура» імені Сергія Бураго» (Київ, 2014); «Profilingua 2016 Vícejazyčnost jako cesta k úspěchu a k překonávání hranic. Konference věnovaná odkazu Karla IV» (Plzn, 2016); «Етнос, мова та культура: минуле, майбутнє, сьогодні» (Львів, 2016); «Текст у сучасному лінгвістичному вимірі» (Переяслав-Хмельницький, 2017); «Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте», (Могелёв, 2017); «Людина. Комп'ютер. Комунікація» (Львів, 2017); «VII Міжнародні наукові Кирило-Мефодіївські читання, присвячені вшануванню міжнародного дня слов'янської писемності й культури, у рамках святкування 1030-річчя Хрещення Київської Русі-України» (Кривий Ріг, 2018); «Динамічні процеси в лексиці і граматиці слов'янських мов» (Умань, 2018). Дисертацію обговорено на засіданні кафедри іноземних мов та перекладознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (протокол засідання № 11 від 29 червня 2018 р.) та на розширеному засіданні кафедри іноземних мов професійного спілкування, кафедри германських та східних мов, кафедри перекладу та мовознавства факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету (протокол засідання № 5 від 12 грудня 2018 р.).

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертаційне дослідження загальним обсягом 268 сторінок (з них 184 – основного тексту) складається з анотацій двома мовами, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (320 позицій, із них 152 – іноземними мовами), переліку лексикографічних джерел (36 найменувань) і 4 додатків (обсягом 38 сторінок).

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано його мету та завдання, визначено об'єкт, предмет, матеріал та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію отриманих результатів.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження концепту ХВОРОБА в етнолінгвістичному та лінгвопрагматичному вимірах» представлено вихідні положення дослідження з урахуванням здобутків сучасних студій етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики; обґрунтовано поняття концепту, уточнено поняття мовна,

народна та діалектна картини світу, визначено специфіку лексичної та текстової реалізації концепту ХВОРОБА у трьох генетично неспоріднених мовах, висвітлено лінгвопрагматичну природу концепту ХВОРОБА в українських, англійських та французьких лікувальних замовляннях.

Дослідження способів актуалізації концепту ХВОРОБА у народній мовній картині світу української, англійської та французької мов ґрунтується на ідеях про зв'язок мови та культури, етнічної самобутності нації (Н. Арутюнова, А. Байбурін, М. Бігусяк, А. Гуревич, В. Іванов, Т. Радзієвська, Н. Шарманова), які виходять із гіпотези В. фон. Гумбольдта про неподільність національної мови та національного менталітету. Картина світу, що лежить в основі світогляду людини, репрезентує сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв (Ю. Апресян, Ф. Бацевич, Л. Бублейник, Г. Брутян, І. Голубовська, М. Кочерган, В. Манакін, В. Мізецька, Л. Лисиченко, О. Селіванова, Н. Слухай). Мовна картина світу – це сукупність знань, відображених у мовній формі, що включає позицію суб'єкта, його ставлення щодо відображених об'єктів (В. Маслова). Народна мовна картина світу (О. Корнілов) фіксує не тільки наукове та наївне бачення світу, а й репрезентує народні уявлення про нього. Формуючи народну картину світу, такі уявлення отримують своєрідну реалізацію через міфологічне, наївне, релігійне, фольклорне та частково наукове мислення.

У роботі доведено, що поряд із відображенням досвіду певного народу, в народній мовній картині світу концептуалізується достатньо давній, історично-сформований погляд на світ, який має свої лінгвальні та екстралінгвальні вияви (І. Голубовська, О. Пальчевська, В. Таранець, С. Терехова). Своєрідність народної картини світу обумовлена особливим світобаченням етносу (Н. Бардіна). Діалектна картина світу (В. Радченко, С. Закуткіна) виступає окремим фрагментом народної мовної картини світу, існує у досить замкнутому діалектному колективі, відображає особливості його побуту (П. Кузько), і є вербалізованою інтерпретацією навколишньої дійсності для носіїв діалекту.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях виокремлюють кілька підходів до вивчення концептів: *психологічний* (С. Аскольдов-Алексєєв, І. Голубовська, О. Карпенко, М. Кочерган, Д. Лихачов, В. Ніколаєва, Т. Радзієвська, О. Селіванова), представники, якого вважають, що виникнення концепту бачиться у співвіднесенні словникового значення з особистим і народним досвідом; *філософський* (В. Колесов, А. Овчиннікова), в рамках якого концепти виступають основними одиницями національної ментальності, представленої в мові; *лінгвокультурологічний*, де концепт слугує основною ланкою культури в ментальному світі людини (Ф. Бацевич, О. Бондаренко, С. Воркачев, В. Воробйов, М. Мамич, В. Маслова, Г. Слишкін); *когнітивний*, який уможливорює осягнення мови через форми різних структур знання (М. Болдирєв, О. Селіванова). У контексті нашого дослідження пріоритетним є лінгвокультурологічний підхід до трактування концептів з огляду на вагомість їхнього етнокультурного компонента.



Застосований у роботі етнолінгвістичний підхід уможливив розуміння мови як автономної складової певної культури, що поєднує діалекти, народні обряди, уявлення і вірування (Є. Бартмінський, В. Жайворонок, В. Кононенко, О. Тищенко, С. Толстая). Представники етнолінгвістичного підходу (Ж. Колоїз, Л. Савченко, Н. Слухай, Н. Шарманова) послуговуються терміном етноконцепт, під яким розуміють етнічно орієнтований концепт як одиницю етнокультури, у якій семантика слова корелює з досвідом певного етносу.

У його структурі виділяємо такі складові: енциклопедичну (ознаки, що вимагають вивчення або ознайомлення на основі досвіду); соціально-культурну (ознаки, що відображають зв'язок концепту з культурою носіїв цієї мови); оцінну (ознаки, що виражають загальну оцінку); утилітарну (ознаки, які виражають прагматичне ставлення до денотату концепту) (З. Попова, Й. Стернін). Оскільки предметом нашого дослідження є мовна реалізація концепту ХВОРОБА, основну увагу приділено етимологічній, інтерпретаційній та ціннісній складовим.

Концепт ХВОРОБА у роботі визначено як сукупність етнокультурно маркованих понять, який репрезентує знання про властиві певному етносу народні образи, вірування та уявлення про хворобу як явище реального світу, та представлений у плані вираження низкою своїх мовних (лексичних та текстових) реалізацій. Специфіка лексичної реалізації концепту ХВОРОБА полягає у виокремленні вербалізаторів різного лінгвістичного статусу (слово/словосполучення/фразеологізм) на позначення хвороб у народній мовній картині світу в трьох генетично неспоріднених мовах, а текстової реалізації – через лінгвопрагматичні вияви концепту ХВОРОБА в українських, англійських та французьких лікувальних замовляннях.

У другому розділі «**Методологічні засади етнолінгвістичного та лінгвопрагматичного вивчення концепту ХВОРОБА в українській, англійській та французькій мовах**» наведено основні методи дослідження та конкретизовано методіку дослідницької роботи.

Комплексна методика дослідження етнолінгвістичного та лінгвопрагматичного аспектів актуалізації концепту ХВОРОБА у досліджуваних мовах реалізується у п'ять етапів через поєднання загальнонаукових та лінгвістичних методів і ґрунтується на *принципі системності* до вивчення об'єкта, що передбачає застосування поетапного аналізу мовного матеріалу.

На *першому етапі* дослідження з лексикографічних та етнографічних джерел *методом суцільної вибірки* відібрано вербалізатори концепту ХВОРОБА та номінації на позначення назв конкретних хвороб (інфекційних, шкірних, хвороб «іраціонального» походження) в українській, англійській та французькій мовах. На цьому етапі серед загальнонаукових методів найпоширенішим методом дослідження концепту ХВОРОБА став *описовий метод*.

На *другому етапі* виділено вербалізатори концепту ХВОРОБА, що дало змогу: а) простежити розподіл семантичного навантаження ключових лексем на позначення хворобливих станів у трьох мовах; б) здійснити декодування

тих номінацій, які відтворюють народну картину світу та репрезентують її в українській, англійській та французькій мовах другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст. З метою встановлення способів культурної мотивації номінативних одиниць із компонентом ХВОРОБА, здійснення їх внутрішньої та зовнішньої реконструкції також залучено *етимологічний аналіз*. На цьому ж етапі використано *компонентний аналіз як елемент структурного методу*.

*Третій етап* пов'язано із встановленням основних моделей ад'єктивної та дієслівної сполучуваності родових вербалізаторів концепту ХВОРОБА в українській, англійській та французькій мовах другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст.

*Четвертий етап* роботи уможливив розкриття змісту вербалізаторів конкретних назв хвороб на основі прийомів, задіяних у представленні лінгвокультурних даних. Використання *методу семантичного аналізу* дало змогу виявити особливості народного номінування хвороб в українській, англійській та французькій мовах згаданого періоду.

*На п'ятому етапі* описано лінгвопрагматичну реалізацію концепту ХВОРОБА у текстах українських, англійських та французьких лікувальних замовлянь, на основі яких побудовано комунікативні та структурні (зачин/основна частина/закріпка) моделі реалізації концепту ХВОРОБА.

У третьому розділі «**Концепт ХВОРОБА в українській, англійській та французькій народних мовних картинах світу**» виявлено вербалізатори концепту ХВОРОБА (різного лінгвістичного статусу) в українській, англійській та французькій мовах другої половини ХІХ ст. початку ХХ ст., визначено універсальні та етноспецифічні ознаки цих номінацій.

З метою виокремлення ядерних вербалізаторів концепту ХВОРОБА у трьох досліджуваних мовах здійснено суцільну вибірку з тезаурусів, синонімічних та етимологічних словників української, англійської та французької мов. Лексеми добирались за принципом виділення в семантиці номінацій смислу, який належить родовій назві ХВОРОБА. На лексичному рівні виділено такі одиниці: укр.: *бабиці, бетега, біль, бола, водянка, грижа, жеговиця, золот, лёжа, ляди, недуга, недуг, нёндза, причина, рана, скомель, труд, фрас, хвороба, хворість, хворяка, хороба, язя*; англ.: *ailment, badness, complaint, disease, disorder, indisposition, inlirmity, illness, malady, morbidity, sickness*; фр.: *affection, atteinte, indisposition, mal, maladie, malaise, manie, souffrance, traver*. За допомогою семного аналізу встановлено, що номінації, які представляють концепт ХВОРОБА в українській мові, реалізують **універсальні** для усіх трьох мов негативні семантичні ознаки як-от: стан хвороби, демонічна істота, журба, страждання, біль. В англійській та французькій мовах вербалізатори-субстантиви з семантичною ознакою хвороба актуалізують **специфічні** семантичні ознаки інтенсивності перебігу хвороби. В усіх трьох мовах знайдено вербалізатори, які використовуються на позначення хвороб та хворобливих станів не тільки людей, а й домашніх тварин (укр. *болячка, зараза*; англ. *ail, sickness*, фр. *maladie*). Ядерні вербалізатори української мови представляють 54, 5% від загальної кількості

лексем, номінації англійської мови (24%) та французької (21,5%). Показники співвідношення ілюструє Рис. 1.

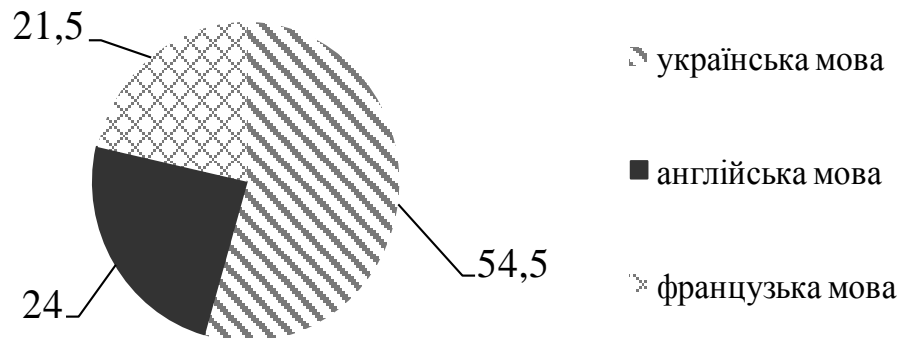


Рис. 1. Ядерні вербалізатори української, англійської та французької мов.

Виявлено, що лексеми укр. *болі́знь*, *болі́сть*, *хвороба*, англ. *disease*, *illness*, *sickness*, фр. *mal*, *maladie*, які знаходяться у ядрі концепту ХВОРОБА, мають атрибутивну сполучуваність. Наприклад, сполука *the English Disease* «дитячий рахіт», вмотивована фактом, що ця хвороба уперше була виявлена у 17 ст. в Англії. До слова, у датській мові зустрічається юкстапозит *Engelsche-ziekte* (буквально «англійська хвороба») зі значенням «рахіт, слабкість щиколоток у дітей», де спостерігається явище наївної етимологізації: *enkel-niekte* (буквально – хвороба щиколоток) – *engel-ziekte* – *Engelsche-ziekte*. В українській мові знаходимо повний відповідник англійської номінації *англійская болі́знь*: *Уродливе дитя, больное англійскою болі́зню*. За віруваннями українців це виникає унаслідок негативної дії надприродних істот. На півночі Франції хвороба рахіт номінується як *mal de petit vieillard*, або *mal de oude man* (буквально – хвороба маленького старця), тому що, за переконанням французів, саме маленький таємничий старець насилає її.

У роботі доведено, що дієслівна сполучуваність вербалізаторів концепту ХВОРОБА у всіх досліджуваних мовах є менш частотною (33%), ніж ад’єктивна (67%). В англійській мові переважає сполучуваність з дієсловами стану: фразеологізм *to be elf-shot* (буквально – бути підстреленим ельфами) втілює вірування британців у те, що причиною багатьох хвороб є вплив надприродних істот.

Номінації, які позначають інфекційні хвороби в українській: *Безбеть*, *Гнітуха*, *Кумаха*, *Лихоманка*, *Лихорадка*, *Напасниця*, *Пропасниця*, *Тетюха*, *Тітка*, *Трисавиці*, *Трясея*, *Трясовиця*, *Трястя*, *Трясуха*, *Фебра*, *Хіндя*, *Хидня*, *Цьоця*, *Шіпля*, *Шухля*, англійській: *black death*, *black fever*, *typhus*, *typhoid fever* та французькій: *febris*, *fièvre* мовах реалізують семантику лихоманки з універсальною ознакою підвищення температури тіла. У кожній мові виділено етноспецифічні ознаки таких хвороб. Так, номінатори лихоманок в

українській мові є евфемізмами: *Кума, Тетюха, Тімка* і маркуються іменами близьких родичів через страх розсердити чи накликати хворобу, назвавши її справжнє ім'я. Для англійської та французької мов характерним вважаємо використання синонімічних словосполучень та складних слів: словосполучення *black fever* (буквально – чорна пропасниця) «тиф» мотивовано синонімічним рядом *black death – typhoid fever – black fever*. Композита *bowel-fever*, де *bowel* – «нутроці, кишківник», вмотивовує номінацію *bowel-hive* «запалення кишківника». У Шотландії так називали порушення, пов'язані із запаленням жовчного міхура у дітей: *Ane of the weans had the bowel-hyves*. Одноійменна назва лікарської рослини *Alchemilla arvensis* *bowel-hive-grass* вказує на її пряме застосування: *In some parts the Alchemilla arvensis, or field ladie's mantle, is called bowel hivegrass, because it is said to be an efficient remedy in the bowel hive of children*. Юкстапозит *purpie-fever* «тиф» мотивований діалектним колоративом *purpie* «багряний колір»: *He died of a purpie feaver, within 12 or 24 days*. Номінатори французької мови на позначення тифу *fièvre putride* (буквально – гнила лихоманка), *fièvre synoque* (буквально – легка лихоманка), *fièvre bilieuse* (жовтушна лихоманка) підкреслюють специфічні симптоми перебігу хвороби, а біль голови прирівнюється до лихоманки та називається *fièvre à la tête*.

У четвертому розділі «**Лінгвопрагматичне моделювання концепту ХВОРОБА в українському, англійському та французькому лікувальних замовляннях**» представлено лінгвопрагматичні моделі реалізації концепту ХВОРОБА у лікувальних замовляннях українською, англійською та французькою мовами другої половини XIX ст. через їхні структурні та комунікативно-прагматичні моделі.

Лікувальні замовляння мають лінгвопрагматичне спрямування (О. Карпенко, Л. Павловська, С. Толстая та ін.), у них чітко виражена мета (вигнати, налякати або задобрити хворобу, перенести її з хворого на дерево, на предмет) та конкретний адресат (сама хвороба, хворий, демон, святий, посередник, Бог). У роботі описано ключові ознаки прагматичної організації тексту лікувального замовляння – вказівка на відправника, адресата, іллокутивну мету (вокативи, форми займенників 1 і 2 особи, імперативи). Загальна обрядова семантика формул визначається первинною (внутрішньою) прагматичною настановою. Адресант – особа, яка проводить ритуал, той хто промовляє текст замовляння (імпліцитний/експліцитний адресант). У випадках, коли хворий промовляє замовляння сам, він виступає як замовник, вербальним вираженням якого є займенники першої особи «я», «ми» і/або відповідні дієслівні форми. Адресант у лікувальному замовлянні у всіх досліджуваних мовах реалізується за відповідними лінгвопрагматичними моделями.

**Модель «Адресант сам хворий»**, згідно з якою хвора людина повинна сама промовляти замовляння, що зазначено в інструкції до нього: англ. *“Shetland. Ringworm. – The person afflicted with ringworm takes a little ashes between the forefinger and thumb, three successive mornings, and before having taken any food and holding the ashes to the part affected, says: “Ringworm!*

*Ringworm red!...". At the same time, throwing the little ashes held between the forefinger and thumb into the fire".*

У всіх трьох мовах на особу адресанта вказують займенники: укр. «*Во имя Отца... Аминь! Пречистая Мати, Госпоже! Поможі мнѣ хрибру отмовити р. Б. Н. – Св. Архистратигъ Михаилъ-архангелъ! Поможі мнѣ хрибру отмовити. Б. Н. – Св. Пятниця! поможі мнѣ х. о. р. Б. Н.*»; англ. “*Jesus Christ, that died upon the cross, put my warts away...*”; фр. “*Je ne ferai rien qui ne soit à faire, s'il plait à Dieu...*”.

**Модель «Адресант із особливим соціальним статусом»**, за якою визначають перебіг хвороби. У замовлянні від малярії чи болотної лихоманки обов’язковою умовою успішного вигнання захворювання є соціальний статус адресанта: його повинна промовляти найстарша жінка у родині: англ. “*Another charm for ague was directed to be said up the chimney, by the eldest female of the family, on St. Agnus Eve. It ran thus: Tremble and go!...*”.

Виділено три типи адресатів, кожний з яких актуалізується через відповідні лінгвопрагматичні моделі: 1) безпосередній адресат обрядової ситуації, тобто один з учасників обряду, на якого спрямовано текст (наприклад, хворий в ритуалі лікування); 2) адресат, позначений та названий у самому тексті (реальна особа, Бог, святий, персоніфіковане свято, хвороба, демонологічний персонаж, предмет, об’єкт або знаряддя дії); 3) якийсь абсолютний адресат, тобто вища сила, до якої апелює текст лікувального замовляння.

**Модель «Адресат – хвороба»** відображає намагання побороти недуг, та виступає найпоширенішим адресатом в усіх досліджуваних мовах: укр. «*Лыхорадка! Ты прозира, ты водяна, ты и витряна, надумана й погадана. Пиды соби на воды, на витры, на огни и на дыма! Тутъ тоби у голови не стоятъ, жовтои кости не ламать! Пиды ты соби на огни, на дыма, на на велики стена! Тамъ тоби буде хороше гулять и людей морськыхъ знобыть*»; англ. “*Boneshave right, Boneshave straight, As the water runs by the stove, Good for boneshave*”, де *boneshave* – радикуліт; фр. “*Chancre, par le soleil et par la lune, sors d’ici*”, де *chancre* – язва.

Текст замовляння в усіх трьох мовах має чітку структуру, у якій виокремлено зачин, основну частину та закріпку. Формули-звертання виконують одну з центральних функцій лікувального замовляння та поділяються на декілька семантичних типів, що дистрибуються за відповідними функціональними моделями (номінативна **N**, ад’єктивна **N+Adj**, ад’єктивна **Adj+N**, предикативна **N+V (imp)**, предикативна **V+pron+N**, локативна **N+adverbial modifiers of place**, специфікуюча **N+specification**).

У контексті зачинів-звертань до магічного помічника, яким можуть виступати знакові для культури рослини і тварини, домінуюче семантичне навантаження належить образу помічника. Зачини замовлянь-молитов перед усім виконують наративну функцію. У основній частині замовляння домінує формула вигнання. Такі формули найчастіше реалізуються за допомогою імперативних адвербіальних конструцій. Істотне значення для реалізації

процесу зцілення має символіка самого локусу вигнання. Добір наказового дієслова дуже часто обумовлюється назвою хвороби. У замовляннях часто фігурують імперативні конструкції-прохання. Їхні кінцівки мають за мету закріпити дію обрядових текстів. У лікувальних замовляннях серед закріпок виокремлено 5 типів: 1) такі, що демонструють очікуваний результат; 2) констатують факт магічної дії; 3) відсилають хворобу; 4) продовжують та підсилюють основну частину; 5) супроводжуються магічними чи ритуальними діями та настановами.

## ВИСНОВКИ

У висновках систематизовано й узагальнено основні теоретичні та практичні результати проведеного дослідження, що підтверджує правомірність виділення концепту ХВОРОБА в українській, англійській та французькій та мовах.

Своєрідність народної картини світу обумовлена особливим світобаченням етносу: системою традиційних народних уявлень про навколишній світ, сукупністю територіально-соціальних комунікативних засобів та відображає своєрідність історії та культури народу. Діалектна картина світу є суттєвим субстратом народної мовної картини світу.

Концепт ХВОРОБА – сукупність етнокультурно маркованих понять, які передають знання про властиві певному етносу народні образи, вірування та уявлення про хворобу як явище реального світу, та представлений у плані вираження низкою своїх мовних (лексичних та текстових) реалізацій. Концепт ХВОРОБА має складну структуру і включає етимологічну, інтерпретаційну і ціннісну складові.

Комплексна методика дослідження концепту ХВОРОБА полягає у поєднанні загальнонаукових та лінгвістичних методів та ґрунтується на принципі системності до вивчення об'єкта.

Ядерні вербалізатори української мови представляють 54,5% від загальної кількості лексем, номінації англійської мови (24%) та французької (21,5%). Встановлено, що вербалізатори концепту ХВОРОБА реалізують спектр таких *універсальних ознак*, як стан хвороби, демонічна істота, журба, страждання біль. Родові номінації, які позначають концепт ХВОРОБА, є відад'єктивними та віддієслівними утвореннями, що об'єднують у своїй семантичній структурі *універсальні* семантичні ознаки інтенсивності перебігу хвороби. Етимологічна складова концепту ХВОРОБА вказує на те, що в основі номінаторів усіх досліджуваних мов лежать утворення з негативною семантикою: зло, кривизна і т.п., що підтверджено їхніми переносними значеннями.

Вербалізатори, які вступають в атрибутивні зв'язки, сполучаються з етнонімами, колоративами, антропонімами, міфологемами, просторовими та темпоральними компонентами. У роботі доведено, що дієслівна сполучуваність вербалізаторів концепту ХВОРОБА у всіх досліджуваних мовах є менш частотна (33%), ніж ад'єктивна (67%). Дієслівна

сполучуваність таких лексем реалізується у номінаціях із семантикою перебігу, лікування та перемагання хвороби, що є метафоричним відображенням практик народної медицини.

Вербалізатори інфекційних хвороб реалізують *універсальну* для всіх трьох мов ознаку підвищення температури тіла. З'ясовано, що *специфікою* українських народних назв інфекційних хвороб є відображення персоніфікованих образів та концептуалізація симптомів. Для англійської та французької мов характерним вважаємо використання синонімічних словосполучень та складних слів. Номінації на позначення наривів, чиряків, прищів, зовнішніх пухлин української, англійської та французької мов відображають специфіку народної етимології. Одиниці, які позначають явище вроків у досліджуваних мовах, співвідносяться з семантикою наслання хвороби.

У роботі доведено, що іллокутивна мета висловлювання текстів лікувальних замовлянь – зцілення – виражена відповідними лексичними та граматичними засобами або ж їхньою сукупністю у структурі висловлювання. Виділено такі лінгвопрагматичні моделі реалізації концепту ХВОРОБА у лікувальних замовляннях українською, англійською та французькою мовами другої половини ХІХ поч. ХХ ст.: у ролі адресанта виступає 1) особа, яка лікує, застосовуючи у своїй практиці магичні формули, що є додатковими або первинними у лікувальній практиці; 2) сам хворий. Виділено три типи адресатів: 1) безпосередній адресат обрядової ситуації; 2) адресат, позначений та названий у самому тексті; 3) якийсь абсолютний адресат. З'ясовано, що замовляння має чітку структуру: зачин, основну частину та закріпку.

Проведене дослідження відкриває *перспективи* для подальшого дослідження концептів в українській, англійській та французькій етнокультурах. Більш детальне вивчення зв'язку концепту ХВОРОБА з іншими концептами дозволить отримати дані, що стануть основою для опису міфопоетичних концептосфер української, англійської та французької мов.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Статті у наукових фахових виданнях України:*

1. Етимологічний та лексико-семантичний аналіз народних назв хвороб (на прикладі номінацій на позначення наривів, чиряків, прищів, зовнішніх пухлин української, англійської та французької мов. *Мова і культура*. Наукове видання. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2014. Вип.17. Т. IV (172). С. 230 – 237.

2. Мотиваційні відношення у системі народних номінацій мікрополя ПРОПАСНИЦЯ в українській та англійській мовах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: збірник наукових праць. Хмельницький, 2016. Вип.10. Т.2. С. 84 – 89.

3. Мовне вираження феномену вроків в українській, англійській та французькій мовах (на матеріалі пам'яток ХІХ ст.). *Studia Linguistica*: збірник

наукових праць. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2016. Вип.9. С. 405 – 413.

4. Концептуалізація образу ХВОРОБИ в текстах зачинів українських, англійських та французьких замовлянь: структура, семантика, символізм. *Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць*. Переяслав-Хмельницький. 2017. Вип.25. С. 218 – 226.

5. «Вигнання» ХВОРОБИ: імперативні конструкції українських, англійських та французьких лікувальних замовлянь. *Львівський філологічний часопис*. Львів: ЛДУ БЖД. 2018. Випуск № 3. С. 140 – 145.

6. Структура та семантика закріпки в українських, англійських та французьких лікувальних замовляннях. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: УНУ. Випуск №3. 2018. С. 78 – 82.

7. Концепт ХВОРОБА в українській, англійській та французькій мовах: етнолінгвістичний ракурс. *Львівський філологічний часопис*. Львів: ЛДУ БЖД. 2018. Випуск № 4. С. 49 – 54.

#### **Статті в іноземних виданнях:**

1. Лінгвокультурні особливості ад'єктивної сполучуваності номінацій із семантикою ХВОРОБИ. *Studia Slawistyczne: Etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*. Lublin: KUL. 2017. V. 4. P. 49 – 59.

#### **АНОТАЦІЯ**

**Лабенко О.В. Концепт ХВОРОБА в українській, англійській та французькій мовах: етнолінгвістичний та лінгвопрагматичний аспекти.**  
– На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Міжнародний гуманітарний університет Міністерства освіти і науки України, Одеса, 2019.

Концепт ХВОРОБА – це етнокультурно маркований вербалізований смисл, представлений у плані вираження цілою низкою своїх мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексико-семантичну і когнітивну структуру.

Встановлено, що лексичні, фразеологічні номінації та текстові фрагменти лікувальних замовлянь, які представляють концепт ХВОРОБА, реалізують у своїй семантичній структурі спектр таких семантичних ознак, як стан хвороби, демонічна істота, журба, страждання, біль тощо. Родові номінації, які представляють концепт ХВОРОБА, є відад'єктивними та віддієслівними утвореннями. Останні об'єднують у своїй семантичній структурі різні семантичні ознаки інтенсивності перебігу хвороби. З огляду на спільність ознак номінації використовуються на позначення хвороб та хворобливих станів як людей, так і домашніх тварин. Аналіз походження номінацій вказує на те, що дуже часто в основі лексем закладено негативно конотовані семантичні утворення, наприклад, зло, кривизна тощо, що також відображено у переносних значеннях номінацій.



**Ключові слова:** концепт, народна картина світу, етнолінгвістика, лікувальне замовляння, комунікативно-прагматична організація, лексика народної медицини.

### АННОТАЦИЯ

**Лабенко О.В. Концепт БОЛЕЗНЬ в украинском, английском и французском языках: этнолингвистический и лингвопрагматический аспекты.** – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Международный гуманитарный университет Министерства образования и науки Украины, Одесса, 2019.

Концепт БОЛЕЗНЬ – это этнокультурный маркированный вербализованный смысл, представленный в плане выражения целым рядом своих языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую и когнитивную структуру.

Доказано, что лексические, фразеологические номинации и текстовые фрагменты лечебных заговоров, которые представляют концепт БОЛЕЗНЬ, реализуют в своей семантической структуре спектр таких семантических признаков, как состояние болезни, демоническое существо, печаль, страдания, боль и т.п. Родовые номинации, которые представляют концепт БОЛЕЗНЬ, являются отадективными и отглагольными образованиями. Последние объединяют в своей семантической структуре различные семантические признаки интенсивности течения болезни. Имея общность признаков, определенная часть номинаций используется для обозначения болезней и болезненных состояний как людей, так и животных. Анализ происхождения номинаций указывает на то, что очень часто в основе лексем заложены негативно коннотированные семантические образования, например, зло, кривизна и т.п., что также отражено в переносных значениях номинаций.

**Ключевые слова:** концепт, народная картина мира, этнолингвистика, лечебный заговор, коммуникативно-прагматическая организация, лексика народной медицины.

### ABSTRACT

**Labenko O. V. Concept DISEASE in Ukrainian, English and French: Ethnolinguistic and Linguopragmatic Aspects.** – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – International Humanitarian University. Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odessa, 2019.

The dissertation is devoted to the study of the concept DISEASE from ethnolinguistics and linguopragmatics perspectives in Ukrainian, English and French.

Comprehensive study of the ethnolinguistics concept DISEASE on the material of not closely related languages is not presented in modern scientific

paradigm of general linguistics. Therefore, the relevance of our research is specified by the need for analysis of linguocultural concept DISEASE in a spirit of anthropocentrism based on the recent achievements of ethnolinguistics, as well as the need of determining its place in the pictures of the world of Ukrainian, English and French.

Investigation of the concept DISEASE in the interlanguage level helps to improve understanding of the concept DISEASE, clarify or even reconsider prevailing notions of the principles of its functioning, metaphorization and structural organization, define universal features of its ethnocultural coding.

The main goal of the thesis is to identify linguistic means of implementation of the concept DESEASE as a part of Ukrainian, English and French folk picture of the world, in description and in-depth reconstruction of its contents in the national consciousness with the help of complex linguistic analysis.

To reach the established objectives in research the basic notions such as the concept, the linguistic picture of the world, the folk picture of the world, incantation, linguo-cultureme and others were specified; the place of the concept DISEASE in the general and folk linguistic pictures of the world was established; the peculiarities of its structure and verbalization and phraseological nominations in Ukrainian, English and French were singled out; the description of the adjective and verbal compatibility of the nominations DISEASE was carried out; ethnocultural characteristics of the concept DISEASE in different linguistic pictures of the world were analyzed.

**Key words:** concept, folk picture of the world, ethnolinguistics, incantation, communicative and pragmatic organization, folk medicine vocabulary.

---

Підписано до друку 08.05.2019 р.  
Друк різнограф.  
Наклад 100 прим.

Формат 60x80/16  
Ум. друк. арк. 0,9  
Зам. № 08/2019

---